

Ю.В. ШИНКАРЬОВ*канд. юрид. наук**Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди*

УДК 343.24

ЦІЛІ ПОКАРАННЯ ТА ЦІЛІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ: СУТНІСТЬ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ

Розглянуто цілі покарання та цілі призначення покарання; окреслено їх сутність, види та значення. Досліджено взаємовідношення цілей покарання та цілей призначення покарання.

У Кримінальному кодексі України 2001 року законодавець чітко визначив цілі покарання, «поставивши крапки» у численних наукових суперечках з цієї проблеми. Але, незважаючи на це, питання про цілі покарання залишається одним із найбільш дискусійних у правничій літературі, кримінальному праві, сучасній теорії покарання [1, с.107], оскільки окремі нюанси залишаються невирішеними і потребують наукового осмислення та опрацювання. В даному випадку мова йде про взаємовідношення цілей покарання та цілей призначення покарання. Теоретично це питання є не розробленим і залишається поза увагою вчених криміналістів. Незважаючи на численність авторів, роботи яких були присвячені аналізу цілей покарання (М.О. Беляєв, І.І. Карпещ, О.Ф. Мішкевич, С.В. Полубіньська, А.Х. Степалок та ін.), виявилось важко знайти наукові праці, в яких би комплексно досліджувалася сволічність цілей покарання на усіх етапах його застосування. Тому, на нашу думку, таке питання вимагає окремого розгляду та теоретичного аналізу.

Законодавець встановлює, що покарання має на меті не тільки кару, але й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ч.2 ст.50 КК України) – вказане положення слід вважати консистентною цілю покарання як таких. Цілями ж призначення покарання, на нашу думку, слід вважати ті цілі, які виходять на перший план (при наявності у перспективі всієї сукупності цілей покарання) при призначенні кримінального покарання. У представлений статті пропонується постановка питання щодо наявності такої категорії, як «цілі призначення покарання» та її взаємовідношення й взаємодії із цілями покарання.

Перш за все, слід почати з аналізу цілей покарання, що передують «надметі», що стоїть перед кожним суспільством у ракурсі застосування покарання. Як зазначається у літературі, такою кінцевою метою кримінального покарання є ліквідація злочинності [2, с.21] (на нашу думку досягнення такої мети навряд чи можливе. Вірніше було би говорити про протидію злочинності). Цілі покарання в даному випадку виступають проміжними цілями (підцілями) по відношенню до такої загальної та віддаленої цілі.

Філософський словник визначає мету (ціль) як ідеальний, наперед визначений результат людської діяльності, спрямованої на перетворення дійсності відповідно до ус-

відомленої людиною потреби [3, с.756]. Відповідно до цього, А.Х. Степалок дає цілком вірне визначення мети покарання, визначаючи що вона є ідеальним продуктом мислення, потенцією, яка передусє кінцевому результату діяльності правоохоронних органів [4, с.279]. Тому цілі покарання охоплюють собою усі етапи його застосування (законодавча регламентація, призначення, виконання та відбування). А звідси, абстрагуючись від установалення та характеристики видів та змісту цілей покарання, неможливо аналізувати цілі, які виходять на перний план при його призначенні.

Виходячи зі змісту ч.2 ст.50 КК України прийнято виділяти три цілі покарання: 1) кару; 2) виправлення засуджених; 3) запобігання вчиненню нових злочинів (застосовуючи буквально тлумачення цієї норми остання мета розділяється на два підвиди - запобігання вчинення нових злочинів особами, до яких раніше застосовувалося кримінальне покарання та запобігання вчинення злочинів іншими особами).

Першою метою покарання, яка потребує аналізу, є кара. Віднесення кари до цілей покарання довгий час викликало суперечки серед вчених. Дискусія про не була започаткована у 1957 році на Московській теоретичній конференції з питань радянського винувато-трудового права [5, с.27]. Після цього тривалий час одні вчені безумовно відносили її до цілей покарання [6, с.4; 7, с.9], другі - ні [8, с.23, 29; 9, с.18; 10, с.45], треті вважали її сутністю покарання [11, с.60-61; 12, с.37; 13, с.62; 14, с.14; 15, с.41] та передумовою для попередження злочинів [5, с.62; 16, с.14], четверті вважали кару елементом покарання та засобом досягнення його цілей [17, с.52; 18, с.7], а на думку окремих вчених з усіх цілей покарання, в дійсність може бути перетворена тільки кара, оскільки вона має внутрішню об'єктивну здатність до розвитку - тому їй на відміну від інших цілей, саме в цій меті переважає об'єктивно існуюча тенденція до реалізації [19, с.102].

Під карою, як однією з цілей покарання, необхідно розуміти спричинення вини у вчиненні злочину особою страждаль через обмеження її прав та свобод, оскільки це, як вірно вважає М.О. Беляєв, слугує для задоволення відчуття справедливості членів суспільства і тим самим досягненню цілей покарання. При цьому не можна поняття кари ототожнювати з відплатою [2, с.25-26] та помстою,

оскільки це різні поняття. І казати про мету кари - це ще не значить говорити про помсту [20, с.41]. Мета кари передбачає необхідність спричинити засудженому справедливих, викликаних необхідністю покарання за вчинення злочину страждань та обмежень його прав, які би дозволили засудженому відчувати на собі неприпустимість вчинення злочинних діянь. Відплата же, відтворює у собі біблійський принцип «око - за око, зуб - за зуб», тобто відплату рівним вчиненому, що не відповідає палівному принципу гуманізму та економії кримінально-правової репресії.

Наступною метою покарання, визначеною у КК України, є виправлення засуджених. Ставлення вчених до цієї мети покарання змінювалося протягом часу, оскільки ця категорія є надто складною для однозначного вирішення усіх питань. Як правило, до них відносять взагалі існування такої мети покарання і можливості її досягнення, та зв'язок виправлення з перевихованням (особливо ця проблема була актуальною за радянських часів, коли існувала така мета покарання, як перевиховання засудженого). За радянських часів деякі автори вважали, що виправлення та перевиховання - це неозначні поняття. Виправити злочинця, значить піддати зміні на краще окремі його погляди, звички, навички, коли в цілому особистість не вимагає докорінної переробки. Перевиховання ж, на їх думку, передбачало повну перебудову морального виду засудженого. Інші автори вважали, що виправлення та перевиховання є синонімами [21, с.75]. Але оскільки зайве ставити цілі, які, виходячи з природи та механізмів дії кримінального покарання, взагалі не можуть бути його результатом або входять до змісту самого покарання, законодавець відмовився від мети перевиховання засуджених злочинців, тому що для такої «тонкої роботи» кримінальне покарання не підходить [15, с.95].

Виправлення же у науці кримінального права розрізняють двох видів: моральне і юридичне. Під моральним виправленням слід розуміти таку перебудову особистості засудженого, за якої нового злочину він не вчинить не з причини загрози покарання, а тому, що це стало би в протиріччя з його новими поглядами і переконаннями, тому що в ньому народився зовсім інший страх - страх совісті, страх перед злочином [5, с.114]. Під юридичним виправленням розуміють перебудову свідомості засудженого під впливом страху або переляку покарання, небажання відчувати його на собі знову.

І останньою метою покарання, окресленою у ч.2 ст.50 КК України, є запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Під запобіганням злочинів необхідно розуміти комплексну систему заходів державних органів і громадськості з недопущення суспільно небезпечних діянь окремих громадян - носіїв певної соціальної патології [23, с.68]. Кримінально-правове запобігання вчиненню нових злочинів зазвичай в літературі розділяється на два види: загальна превенція, тобто запобігання вчинення злочинів із боку раніше не засуджених (несвійких) громадян [11, с.87; 24, с.49]; спеціальна превенція - запобігання вчинення злочинів із боку осіб, які раніше їх вчиняли і притягувалися за це до кримінальної відповідальності [4, с.16]. Розподіл запобігання злочинів на загальне та спеціальне пов'язаний з тим, що, по-перше, вони відображають різницю в адресності кримінального

покарання: спеціальна превенція злочинів здійснюється по відношенню до засуджених, а загальна - по відношенню до інших громадян (але далеко не всіх). По-друге, здійснення цих цілей забезпечується хоч і схожими, але в той же час достатньо різними механізмами дії кримінального покарання [15, с.100]. Значення попередження важко переоцінити, оскільки воно є втіленням соціально-превентивної функції кримінального права [16, с.22].

Основним засобом досягнення мети загального запобігання є загроза покаранням, або страхання, яке впливає на свідомість та волю людей [22, с.18]. Утримуючи громадян від вчинення злочинів за допомогою страхання, загальнозапобіжний вплив випрацьовує у них певні рефлексії, що переростають у правила та норми поведінки [25, с.32].

Цікавим питанням загальної превенції є суб'єктний склад її впливу. У юридичній літературі висловлювалася думка, згідно з якою загальнозапобіжне значення покарання полягає у впливі на всіх членів суспільства [26, с.89]. З цим не можна погодитися, оскільки для переважної більшості громадян норми кримінального права мають значення лише як такі, що охороняють інтереси держави і особи від злочинних посягань. Тому загальне запобігання полягає у впливі не на усіх членів суспільства [27, с.188], а тільки на нестійких його членів [11, с.87; 20, с.37; 24, с.49; 28, с.43-44]. Це можна пояснити тим, що в психіці особи покарання як контрмотив до злочину може сприйматися лише у випадку виникнення достатньо реального наміру вчинити злочин (для умисних злочинів), або тоді, коли особа опиняється в ситуації, яка вимагає від неї особливої обачності, щоб не допустити негативних наслідків (для необережних злочинів) [15, с.105].

Але при визначенні суб'єктів, на яких впливає загальне запобігання, слід мати на увазі, що людина є головною цінністю і, отже, не може розглядатися як засіб для забезпечення будь-яких, навіть значних цілей. Не можна карати людину виключно або головним чином для того, щоб попередити вчинення нових злочинів іншими особами [15, с.140].

Спеціальне запобігання, в свою чергу, полягає в позбавленні або обмеженні засудженого злочинця фактичної можливості вчинення нових злочинів, а також у створенні в психіці такої особи достатньо стійкого контрмотиву злочинним формам поведінки у вигляді страху перед кримінальним покаранням [15, с.103-104].

Проаналізувавши цілі покарання, зазначені у ч.2 ст.50 КК України, і які повинні відноситися до усіх стадій застосування покарання, можна перейти до аналізу цілей призначення покарання.

Перше, на що в даному випадку необхідно дати відповідь, це питання про наявність взагалі такої категорії, як цілі призначення покарання. Оскільки цілі покарання, зазначені у ч.2 ст.50 КК України, є цілями покарання, то вони характерні покарання на всіх етапах його застосування, в тому числі і на етапі призначення покарання. Але, чи може при призначенні покарання якась з цілей покарання виходити на чільне місце, стаючи тим самим метою призначення покарання?

З цього приводу існує дві точки зору. На думку одних вчених розміщення на перший план будь-якої мети пока-

рання є помилковим [15, с.144; 22, с.66]. Позиція інших полягає в тому, що незважаючи на те, що перед усіма видами покарання законодавцем ставляться однакові цілі, все ж таки, в залежності від того, який вид покарання буде призначатися за злочини, що є схожими за ступенем суспільної небезпекі і за власними внутрішніми властивостями, перед кожним з видів покарання у якості основної, визначальної, ставить різні цілі [2, с.61]. Вважається, що в залежності від специфічних особливостей соціально-політичної обстановки та або інша мета покарання за деякі злочини може отримувати більше або менше значення [29, с.44]. Але, вибравши тієї або іншої мети в якості основної не означає, що при призначенні виду покарання досягається лише ця мета. Будь-який вид покарання, коли він застосовується на практиці, повинен забезпечити досягнення всіх цілей, які ставляться законодавцем перед цією мірою державного примусу [2, с.62], а тому немає ніяких підстав для ствердження примату однієї мсти покарання над іншою - вихід на перший план однієї з цілей покарання можливий лише при застосування конкретного покарання до конкретного злочинця [2, с.70], що і відбувається при призначенні покарання.

Цілі покарання, що переслідуються під час проголошення вироку, є ідеальним передбаченням кінцевого результату діяльності правоохоронних органів, інакше кажучи, мета покарання при проголошенні судом вироку - це можливість, що не існує в даний момент, але яка може за допомогою тісно пов'язаних з метою засобів стати дійсністю.

Необхідно визначитися з тим, яка саме мета призначення покарання виходить на перший план.

Перш за все, на нашу думку, це кара, оскільки не можна вважати, що покарання призначається без огляду на те, що ця мета реалізується на стадії призначення покарання. Якщо у покарання забрати його каральний бік, та можна робити висновок про те, що виправити людину, яка вчинила злочин, можна і без кримінально-правового впливу, а значить, без кримінального права взагалі [20, с.37], не говорячи вже про кримінальне покарання. Окрім того, покарання призначається не «у зв'язку із вчиненням злочином» а саме «за вчинення злочину». При призначенні покарання засуджувана особа отримує міру примусу, і говорити про те, що це робиться без мети кари, неможливо.

Далі необхідно, на наш погляд, зупинитися на причинах висування при призначенні покарання на перший план цілей виправлення та попередження злочинів.

Виправлення, як вказувалося вище, є метою багатоплановою зі складним змістом. Мета виправлення як ціль покарання полягає в тому, щоб через призначення покарання в особи викликати зміни у особистості, які би виключили вчинення злочинів у майбутньому. Але, на нашу думку, ця мета при призначенні покарання не є досяжною, оскільки виправлення є здебільшого процесом позитивних змін (на що вірно вказується у ст.6 Кримінально-виконавчого кодексу України), а не результатом. Це процес довготривалий, що вимагає значної карально-виховної роботи із засудженим і досягти його одним фактом призначення покарання навряд чи можливо. До того ж виправлення поглинається спеціальною превенцією, досягнення якої забезпечує не вчинення нових злочинів як за допомогою перебудови особистості засудженого, так і за допомоги

страху перед покаранням.

Цікавим моментом щодо мети попередження нових злочинів при призначенні покарання є те, що ця мета по різному вказується у КК. Нагадаємо, що відповідно до ч.2 ст.50 КК України метою покарання є *запобігання* вчиненню нових злочинів, в той саме час у ч.2 ст.65 КК України мова йде вже про *попередження* нових злочинів. Виникає запитання, чи про різні цілі йде мова? Змістовно поняття «запобігання» та «попередження» в українській мові є синонімічними. Який же тоді зміст покладає законодавець у виокремленні цих двох понять? Вважається, що маються на увазі тотожні цілі, але чомусь вони називають різними іменами. Але закон про кримінальну відповідальність повинен містити узгоджений понятійний апарат і не визначати тотожні поняття за допомогою різних назв. Виходячи із того, що одним із завдань КК України у відповідності із ч.1 ст.1 КК є саме запобігання злочинам, то як мета покарання, так і мета призначення покарання повинні передбачати саме запобігання злочинам.

Запобігання вчиненню злочинів при призначенні покарання відбувається шляхом: по-перше, призначення особи такого виду покарання, яке б виключало взагалі можливість вчинення певних злочинів (наприклад, призначення покарання у виді позбавлення волі з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю виключає можливість вчинення злочинів у сфері службової діяльності), а по-друге, обмеження можливості вчинення інших злочинів. Щодо можливості реалізації мсти загальної превенції при призначенні покарання, то це є позицією достатньо спірною. Чи можна призначати покарання, щоб вплинути на інших? Чи етично це робити? На нашу думку, запобігати вчиненню нових злочинів іншими особами необхідно не просто призначенням покарання в якійсь його мірі, а невідворотністю його призначення. Саме це і повинно реалізувати спеціальну превенцію при призначенні покарання.

Слід визначити ще один цікавий момент у ракурсі цілей при призначенні покарання. Його вдалося виявити при аналізі вироків суду у місцевих судах м. Харкова. Як правило, судді у вирокках зазначають, що покарання призначається таке, яке би забезпечило досягнення цілей покарання. Але, незважаючи на відсутність у КК вказівки ані на те, що метою покарання є перевиховання, ані на те, що покарання призначається для перевиховання, суди у вирокках іноді вказують, що покарання призначається з метою перевиховання винного¹. На наш погляд, суду слід утриматися від зазначення у вирокках такої мети, як перевиховання, оскільки це не відповідає букві закону.

Аналіз цілей кримінального покарання та цілей, які переслідуються при його призначенні, дозволяє зробити декілька висновків. По-перше, при наявності в перспективі усіх цілей покарання, при його застосуванні на стадії призначення покарання окремі з них виводяться на перший план. По-друге, досягнення цілей покарання на тако-

¹ Архів місцевого суду Фрунзеньського району м. Харкова; Архів місцевого суду Київського району м. Харкова; Архів місцевого суду Ленінського району м. Харкова; Архів місцевого суду Жовтневого району м. Харкова; Архів місцевого суду Комінтернівського району м. Харкова; Архів місцевого суду Червонозаводського району м. Харкова.

му етапі застосування покарання, як його призначення, має власні особливості.

Беручи до уваги зроблені висновки, пропонується удосконалити чинне законодавство про кримінальну відповідальність і внести зміни до ст.65 КК України, де зазначити, що особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне і достатнє для досягнення цілей покарання. Це, як вважається, дозволить більш чітко підкреслити взаємопов'язаність цілей покарання на усіх стадіях його застосування та усуне виявлені недоліки і розбіжності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): Навч. посібник. -К.: АртЕк, 1997. -208 с.
2. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. -Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1963. -152 с.
3. Философский словарь /Под ред. В.И. Шинкарука. -К.: Гл. ред. Укр. сов. энциклопедия, 1986. -768 с.
4. Степанюк А.Х. Проблема співвідношення завдань установ виконання покарань з метою покарання // Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку: Короткі тези допов. та наук. повідом. республ. наук.-практ. конф.: 9-11 листоп. 1995 р. -Х.: Нац. юрид. акад. України, 1995. -С.277-231.
5. Ной И.С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве: Политико-юридическое исследование: Документы. -Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1973. -192 с.
6. Пономарев С.Н. Вступительное слово // Цели уголовного наказания: Учебно-метод. материалы по итогам межкафедр. теорет. семинара /Под ред. В.А. Елсонского. -Рязань: РВШ МВД СССР, 1990. -С.3-6.
7. Павлухин А.Н. О целях наказания в советском уголовном праве // Там же. -С.7-17.
8. Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. -Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. -160 с.
9. Шаргородский М.Д. Наказание по советскому уголовному праву. -М.: Госюриздат, 1958. -Ч.2. -238 с.
10. Шинальський О. Мета покарання. У контексті сучасної теорії кримінального права // Вісник прокуратури. -2003. -№ 8. -С.115-123.
11. Зубкова В.И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. -М.: Изд-во НОРМА, 2002. -304 с.
12. Ткачевский Ю.М., Фетисов В.Н. Эффективность краткосрочного лишения свободы и критерии его назначения // Вестник МГУ. -1972. -№ 3. -С.17-28.
13. Дутонов В.К. Наказание в уголовном праве России - принуждение или кара? // Государство и право. -1997. -№ 11. -С.164-177.
14. Дворянсков И. Наказание или пытка: парадокс уголовного закона // Уголовное право. -2005. -№ 1. -С.13-15.
15. Мицквич А.Ф. Уголовное наказание: понятие, цели и механизмы воздействия. -СПб.: Юрид. центр Пресс, 2005. -329 с.
16. Полубинская С.В. Цели уголовного наказания. -М.: Наука, 1990. -142 с.
17. Мальцев В. Принцип гуманизма в уголовном законодательстве // Российская юстиция. -2002. -№ 7. -С.51-53.
18. Кригер Г.А. Наказание и его применение. -М.: Госюриздат, 1962. -147 с.
19. Степанюк А.Ф. Сущность исполнения наказания. -Х.: Фолио, 1999. -256 с.
20. Карпец И.И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. -М.: Гос. из-во юрид. лит., 1961. -152 с.
21. Уткин В.А. Наказание и исправительно-трудовое воздействие. -Томск: Изд-во Томского ун-та, 1984. -188 с.
22. Саркисова Э.А. Уголовно-правовые средства предупреждения преступлений. -Мн.: Наука и техника, 1975. -189 с.
23. Уголовное наказание. -К.-Донецк, 1997. -313 с.
24. Васильев А.И. О соотношении целей наказания в уголовном и исправительно-трудовом праве // Цели уголовного наказания: Учебно-метод. материалы по итогам межкафедр. теорет. семинара /Под ред. В.А. Елсонского. -Рязань: РВШ МВД СССР, 1990. -С.45-50.
25. Марцев А.И. Уголовная ответственность как средство предупреждения преступлений. -Омск: Омск. высш. шк. милиции МВД СССР, 1980. -36 с.
26. Астемиров З.А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. (Теоретическое введение в изучение спецкурса): Учебное пособие. -М.: Высш. шк. МВД СССР, 1970. -123 с.
27. Карпец И.И. Уголовное право и этика. -М.: Юрид. лит., 1985. -256 с.
28. Саркисова Э.А. Роль наказания в предупреждении преступлений. -Мн.: Наука и техника, 1990. -160 с.
29. Соловьев А.Д. Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву. -М.: Госюриздат, 1958. -203 с.

Надійшла до редколегії 24.10.2007

ШИНКАРЕВ Ю.В. ЦЕЛИ НАКАЗАНИМ И ЦЕЛИ НАЗНАЧЕНИМ НАКАЗАНИЯ: СУЩНОСТЬ И СООТНОШЕНИЕ

Рассмотрены цели наказания и цели назначений наказания: очерчена их сущность и значение. Исследованы взаимоотношения целей наказания и целей назначения наказания.

***

SHINKAR'OV Yu.V. AIMS OF PUNISHMENT AND AIMS OF PUNISHMENT APPOINTMENT: ESSENCE, RELATIONS BETWEEN THEM

The punishment aims and the aims of punishment appointment are considered; their essence, concept and meaning are described. The relations between punishment aims and the aims of punishment appointment are investigated.